

Magyar nők a Gulagon

TÓTH ESZTER ZSÓFIA

Sára Sándor filmrendező 1992-ben háromrészes filmsorozatban emlékezett meg azokról a magyar nőkről, akik megjárták a földi poklot, a Gulag kényszermunkatáborait. A háromrészes film nemcsak az egyéni életutak bemutatásával hozza közel a sorstragédiákat, hanem szituációkat teremt, amelyekben az egykori rabok újra találkoznak egymással – egyes esetekben úgy, hogy már több évtized eltelt legutóbbi találkozásuk óta. Különösen megható jelenete a filmnek, amikor két túlélő József Attila verssorait szavalja egymásnak – azokat, amelyeknek felidézésével egymást erősítették a kényszermunkatáborokban.

A filmben szereplő asszonyok egyike Rohr Magdolna volt. Ő 17 évesen került szovjet munkatáborba. Története, amely a mából nézve abszurdnak hat, jól szemlélteti: min múltott egy ember sorsa akkoriban.

Magdolna – Marczin Borbála nevű barátnőjével együtt – 1945-ben megismerkedett két fiatalemberrel: Herczeg Istvánnal és Tiefenbeck Kornéllal. Herczeg és Tiefenbeck felírták noteszükhöz a két lány nevét. Nem sokkal később Herczeg István megpróbált külföldre távozni (a kor szóhasználatával élve: disszidálni), ám ez nem sikerült. A férfit elfogták, és amikor megtalálták a noteszében Magdolna nevét, a szovjet elhárítás kém-történetet koholt. Hamarosan a lányt is letartóztatták. 1946. január 31-én 10 éves, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.

A Gulagra hurcolt Rohr Magdolna és majdani férje, Pintér Károly először Tajsetben, az elosztólágerben találkoztak egymással, majd 1953-ig nem látták egymást. Akkor „Lembergben, a rabkórházban ismét találkoztam a későbbi férjemmel: tüdőbeteg feküdt ott, de a szerelem ugyanott folytatódott, ahol félbeszakadt a szibériai kórházban nyolc évvel azelőtt. Ő előbb érkezett haza. Mivel az én vonatomban később, két napot várt a Nyugatinál.” Magdolna és Károly mindvégig kitarítottak egymás mellett, ám a Gulag traumája feldolgozhatatlan maradt az asszony számára. „Az egész megrázó volt, a mai napig nem tudom megemészteni, ami történt. Mindig azt kérdezem, miért pont én kerültem oda, amikor semmit nem csináltam.”²¹

És mi történt Rohr Magdolna barátnőjével, Marczin Borbálával?²² Magdolnához hasonlóan őt is a notesz miatt tartóztatták

„Ne fecsegi!” – hirdeti az orosz propaganda-plakát

le – éppen a tizennyolcadik születésnapján. Majd 1946. január 30-án ő is tíz évet kapott.³ Százegy hónap, azaz nyolc év és öt hónap lett belőle, melyet a Gulagon kellett töltenie. Kétségbeesett szülei a Rákosi-titkársághoz fordultak, ahonnan az első helytálló információt – hogy a lány a Gulagon van – 1950-ben kapták meg: „Rákosi elvtárshoz leánya hazahozatala érdekében intézett levelére értesítem, hogy bár a hadifoglyok tömeges hazaszállítása 1948. év végével befejeződött, egyénenként és kisebb csoportokban most is jönnek haza hadifoglyok. Ilyen körülmények között leánya hazatérésével is számolhat, és minden remény megvan arra, hogy rövidesen haza is fog jönni a Szovjetunióból.”⁴

Marczin Borbála az étkezésről az alábbiakat mesélte el: „A nyolc év és öt hónap alatt nem ettem mást, mint árpából, búzából, zabból és kölesből készült ételeket. Húst nem láttam, csak hordóban szózott kicsi halakat kaptam. Sztálin születésnapján adtak egy darabka lazacot.”⁵

Felidézte az embertelen munkakörülményeket is: „A Jenyiszey folyót 203 napig jég borította, ez volt a fő szállítási útvonal. Hónapokon keresztül csákánnyal fejtettük az agyagot. Ha esett az eső, akkor az agyag tiszta ragacs volt, ha fagyott, akkor kőkemény. Talicskával hordtuk a földet a téglagyárhoz, a téglák aztán mentek Norilszk város felépítéséhez.”⁶

Borbála szerencsés volt: erős hite segítségével úrrá lett a legnagyobb nehézségeken is: „Talán az akarat. Meg aztán a Jóisten, a hit, hogy egyszer ennek is vége lesz. A mi családunk nagyon vallásos volt. Sokat imádkoztam, amikor egyedül dolgoztam.”⁷

Férjével hazafelé ismerkedett meg: „Sztálin halála után néhány hónappal, 1953 nyarán indultunk haza, és csak december 3-án érkeztem Magyarországra, az utolsók között. Lembergben hónapokig várazkodtunk. Ott ismerkedtem meg a későbbi férjemmel, akinek az volt a bűne, hogy horthysta tiszt volt.”⁸

S hogy mit jelentett számára e tragikus tapasztalat? Borbálát idézem ismét: „A lelkemből nem tudom kiűzni a fájdalmat. Az életemet kettétörte. Rajz szakos tanárnak készültem, és nem lett belőlem semmi. A BHG-ben lettem raktárvezető. Ártatlanul ítélték el. Ezt az sem enyhíti, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága 1978. december 27-én hatálytalanította a 7. harcokocsizó gárdahadserg katonai törvényszékének 1946. január 30-i ítéletét, és az ügyemet bűncselekmény hiányában megszüntette.”⁹

Női dolgozók a Balti-Fehér-tengeri csatorna építésén, 1931–1933 (Gulag-gyűjtemény, Tomasz Kizny)

Arról, hogy mit éltek át a nők a Gulagon, sokáig hallgatni kellett. Fényes-Tóth Olga volt az első szerző, aki 1959-ben, külföldön, Münchenben megjelentetett kötetében megírta emlékeit arról, hogyan élte túl a szibériai munkatábor poklát.¹⁰ Majd 1989-ben Kormos Valéria újságíró – *Úgy rejtettük magunkba, mint a szegényt*¹¹ címmel – cikksorozatot közölt a Nők Lapjában olyan magyar asszonyokról, akik megjárták a Gulagot. Ezt követően mintha egy zsilipet nyitottak volna fel: a Gulagra hurcolt asszonyok közül többen is levelet írtak a szerkesztőségnek, és ezekben részletesen beszámoltak kálváriájukról.

„Elszorult szívvel olvastam a riportot, mert én és férjem is részesei voltunk az abban foglaltaknak. Én 17, későbbi férjem 21 éves volt, mikor deportáltak minket. Férjem ott megrokkant. [...] Mindezt azért írom le önnek, mert erről eddig nyilvánosan nem beszélhettünk” (Réti Béláné született Csatlós Gizella, Balkány). – Részlet egy másik levélből: „A mi községünkben, Ondró, 1945. január 23-án szedtek össze minket azzal, hogy Debrecen mellé visznek három hónapi munkára. Három év és Donbász lett belőle. 1947. július 26-án bányászerezcsétlenség ért, a csille térden felül leszakította a bal lábam. 1947 novemberében jöttem haza, a mankóimat a kenyér fejadagomból csináltattam. [...] 1981 májusáig a miskolci postaigazgatóságon dolgoztam. Sokat köszönhetek nekik, amiben lehetett, a segítségemre voltak. Több kérvénnyel fordultam a Kádár-titkársághoz, de mindre elutasító választ kaptam: Magyarországnak nem volt női katonája...” (Várady Edömérné Hódos Jolán Miskolcra).

A fenti idézetekből is kitűnik, hogy a Gulag traumája soha be nem gyógyuló sebeket ejtett. Olyan sebeket, amelyekről nem lehetett beszélni: „Nekem az fáj a legjobban, ha meghalt egy fiatal lány. Amikor megtudtam, hogy jövünk haza, kimentem az árokspartra, ahová őket elkaparták, és megfogadtam, hogy megőrzöm emléküket. Ezt eddig csak magamban tudtam megtenni és azokkal, akik szintén odavoltak, és néha beszélgettünk” (Balák Andrásné, Bodrogszegi).

Kormos Valéria 1990-ben kötetben jelentette meg Gulag-riportjait.¹² Mintegy tíz évvel később újra felkereste visszaemlékezőit, és egy újabb kötetet adott ki. Kiváló munkájának külön erénye, hogy foglalkozik azzal is, hogyan alakult e nehéz sorsú nők életútja a fogságból való hazatérés, majd a rendszerváltás után.¹³ A teljesség igénye nélkül az e témát feldolgozók közül kiemelném Szebeni Ilona és Várdy-Huszár Ágnes írásait.¹⁴ Több, Gulagot megjárt magyar nő visszaemlékezése is megjelent (Léber-Somogyváry Mária, Mészáros Sándorné).¹⁵

Anne Applebaum adatai szerint 18 millió fő raboskodott a Gulagon, a nők sok esetben csak azért, mert „a nép ellenségeinek” feleségei voltak. Applebaum 1942-es adata szerint a foglyok 17%-a volt nő.¹⁶

Sára Sándor *Magyar nők a Gulágon* című háromrészes dokumentumfilmjének adatai szerint 1944 és 1948 között a megszálló Szovjet Hadsereg Katonai Törvényseke a Szovjet Törvénykönyv 58-as paragrafusa alapján mintegy 100 ezer magyar állampolgárt 8-tól 25 évig terjedő, a Gulag lágereiben letöltendő büntetésre ítelt. Közülük 1953-ban, Sztálin halála után mindössze 1500-an, 1955-ben pedig 3000-en kerültek haza.

Stark Tamás kutatásai szerint 600-700 ezer magyar állampolgárt vittek el a Gulagra, köztük 500 ezer katonára, 200 ezer civil volt. Az elhurcoltak körülbelül 6%-a volt nő.¹⁷ „A debreceni hadifogoly-átvevő táborban gyerekszobát is berendeztek a kint született csecsemők számára. A halálos, illetve a 20 évre szóló ítéleteket az 1926-

ban kiadott Dzszerzsinszkij-féle büntetőtörvénykönyv 58. paragrafusa alapján hozták. Így jutott sok ezer magyar a Szovjetunió elleni kémkedés, diverzió, agitáció stb. vádjával a Gulág birodalmába” – állítja Stark Tamás. Megközelítőleg 200 ezer magyar halt meg szovjet kényszermunkatáborokban.

Kormos Valéria 2000-ben újra felkereste azokat a Gulag-túlélőket, akikkel 1989-ben interjú készített. Ezekből a találkozásból született meg *A végtelen foglyai* című kötet.¹⁸

A női visszaemlékezések tanúsága szerint azok a lányok, asszonyok, akik megtetszettek egy szovjet férfinak, kedvező helyzetbe kerülhettek, ha szexuális kapcsolatot létesítettek az illetővel. (De szerencsés esetben még akkor is előnyt élveztek, ha ezt végül nem tették meg.) Az egyik visszaemlékező beszámolt arról, hogy egy tisztnek már a lelegején, a Szovjetunióba való utazáskor megtetszett. A férfi még egy gyűrűt is ajándékozott neki. A lánynak – saját bevallása szerint – imponált a tiszt udvarlása. Ő a későbbiekben is „szívén viselte” a sorsát: amikor tudta, hogy hólapátolás vár a nőkre, konyhai munkát ajánlott fel neki. Ám a lány – barátnője javaslatára – ezt nem fogadta el. Utána be is látta, hogy jobban járt volna, ha a konyhára megy, így a következő alkalommal – amikor betegápolási feladatra hívta – már nem is tiltakozott.

Nők dolgoznak a „Jur-Szor” bányában (Sztálin idején a 29. sz. bánya), amelyet a Gulag foglyai építettek. A bányában 1953-ban fellázdáltak a foglyok, de a szovjet hatóságok brutálisan leverték a felkelést. Vorkuta, 1990 (Fotó: Tomasz Kizny)

Ugyanakkor akadt olyan nő is, aki egyértelműen visszautasította egy férfi közeledését, és azután a döntésének nagyon rossz következménye lett: „Egyik napon a magyar származású táborvezető, nagydarab férfi félrehúzott és felajánlotta, ha jobban leszek vele, akkor több ételt kapok és a műhelyben maradhatok, ha ellentmondok, mehetek a föld alá dolgozni. [...] Másnap már nyomták is a kezembe a csákányt.”¹⁹

Benkő Levente szerint Sára Sándor dokumentumfilmje szép példája annak, hogy azok az emberi sorsok, tragédiák, amelyek az írásos források alapján nem elevenednek meg, a túlélőkkel készült interjúk segítségével valóságossá válnak. Benkő idézi a filmből Hasznos Ilona történetét. Ilona azt mondja a filmben: „Gyermekeket vártam. És meg is szültem a gyerekemet. Először úgy nézett ki, hogy halva született, de a végén mégiscsak megmaradt. Igaz, hogy sárgasága volt, de... egészséges gyerek volt... Szerencsére rengeteg tejem volt, körülbelül két és fél, három liter naponta. Úgyhogy nemcsak a saját gyerekemet ettettem, hanem... még egy gyereket vállaltam hivatalosan. És ezért hivatalosan mint dada voltam elkönyvelve. Összesen két dada volt a lágerban, pedig volt vagy 500 gyerek. És ezért nem kellett dolgoznom, a saját gyerekemet gondozhattam egész nap... és még jutott egy harmadikra is, és mire ezt véghezvittem, addigra már nem sok szabadidőm maradt. Javított kosztot kaptam, olyan értelemben, hogy a pótlékot megkaptam a saját gyerekeim után és a másik gyerek után. És ugye, nem kellett nehéz munkán dolgozni, mert ők úgy tekintették, az oroszok, hogy mi foglyok vagyunk, de a gyerekek, azok... szabadok. Szóval ők nem voltak foglyok, a gyerekek, azok szabad orosz állampolgárok voltak, csak az anyák voltak foglyok [...]”²⁰

Volt olyan is, akinek sikerült hazaszökni: az ő történetét Kormos Valéria idézte fel: „Akik előbb szöktek, akadt, aki feladta magát, mert csak körbe-körbe tekergett a nagy pusztaságban. Nekünk végig kellett néznünk a büntetésüket. Le kellett vetközniük pucérra és addig botozták őket, amíg össze nem estek. [...] Máshol földbe ásott bunkerben büntették meg azokat, akik megszöktek: annak betonfala volt, aki szökni próbált és elfogták, oda tették, és vízzel locsolták a testét egészen addig, amíg elevenen meg nem fagyott.”²¹

A végső döntést falubelijének sorsa miatt hozta meg: „A mellettem levő priccsen haldoklott egy falumbeli lány, bizonyos Krakomperger Margit. Épp 17 éves volt. Ez a biztos pusztulás, nem akarom úgy végezni, mint ő. [...] A munkából visszajövet aztán elmaradtam a többiektől.”²² A nagybátyjával és egy falubeli fiúval keltek útra. „Éjszaka egy kisebb folyóhoz érkeztünk, ott volt egy idős halászsamber. Kézzelel-lábbal magyaráztunk, hogy vigyen át a másik partra minket. Megtette. [...] A csillagok állásából és a holdból tájékozódunk. [...] Elérkeztünk egy vasútállomáshoz, bemásztunk egy olyan vagonba, amely csak félig volt szénnel. [...] Akkor jöttek a szemet kilapátolni. Akik ránk nyitottak, azok sem voltak tútlápláltak, de tőlünk egyenesen megrémültek.”²³ Az odesszai gyűjtőtáborba kerültek. Az unokatestvére beajánlotta egy szabóságra, ott dolgoztak. Nem tudták róluk, honnan érkeztek, nem voltak szigorú felügyelet alatt, így az első adandó alkalommal megszöktek.

A hazatérés után sem volt egyszerű az élet. A szerencsésebbek férjhez mentek, könnyebb volt az élet összekapaszkodva, a terheket megosztva, de az átélt trauma akkor is kísértette őket: „Amint kicsit felerősödünk, megtartottuk az esküvőt. A páromnak akkor elmeséltem, és azt mondtam, ne beszéljünk erről soha többet, felejtsek el, mintha nem is történt volna ez meg soha életemben. Felejteni akartam, de belül nem ment. [...] Azt sem hittük, hogy nekünk valaha gyerekeink lesznek. Aztán éltünk, igyekeztünk, hogy belül elmosódjanak a dolgok.”²⁴

Aki nem talált életre szóló társra, annak nehéz sors jutott osztályrészül: „magánéleti küszködés, talpraállítás a válás után, albérlet a kisgyerekekkel, három műszak a fodrászüzletben.”²⁵ „Hajnali fél ötkor kelt, hogy beérjen az üzletbe. Gyorsan megfőzte a reggelit, az ebédet, majd az összekészített adagot átvitte a szomszéd néniének, aki a távollétében vigyázott a kisfiára. Noha fizetett a felügyeletért, mindig aggódott, rendben van-e minden. Szorongva igyekezett haza, hogy otthon szeretetével, dédelgetésével kipótolja az »ellopott« órákat.”²⁶ Évtizedek múlva, legnagyobb büszkesége az volt, hogy egyetemista unokája az ő történetéből tartott előadást, arról, mit élt át a Gulagon: „a társai döbbenet, némán hallgatták”.²⁷

1 *Elrabolt ifjúság, avagy egy serdülő lány a Gulagon*, Magyar Nemzet, 2001. január 8. http://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793

2 Sabján Ferencné (volt vitéz Horváth Sándorné)

3 Az asszony, aki túlélte Sztálin halálát. <http://mno.hu/riport/az-asszony-aki-tulelte-sztalin-halalat-1066107>. Utolsó letöltés: 2016. október 13.

4 Benedek Jenő levele, Népjóléti Minisztérium, 1950. július 5.

5 Az asszony, aki túlélte Sztálin halálát. <http://mno.hu/riport/az-asszony-aki-tulelte-sztalin-halalat-1066107>. Utolsó letöltés: 2016. október 16.

6 Uo.

7 Uo.

8 Uo.

9 Uo.

10 FÉNYES-TÓTH OLGA: *Nők a szovjet börtönében*, Mikes Kelemen Kör, München, 1959, 208.

11 KORMOS Valéria: *Úgy rejtettük magunkba, mint a szegyet*, Nők Lapja, 1989. július 15.

12 KORMOS Valéria – VÁRHELYI András: *Emberrablás orosz módra*, Kelenföld/Magyar Nők Lapja, Budapest, 1990, 127.

13 KORMOS Valéria: *A végtelen foglyai. Magyar nők szovjet rabságban 1945–1947*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2001, 122.

14 *Merre van a magyar hazám? Kényszermunkán a Szovjetunióban, 1944–1949*, szerk. SZEBENI Ilona, Piremon, Debrecen, 1992, 357; VÁRDY-HUSZÁR Ágnes: *Magyar nők kényszermunkatáborokban. 1944–1949*, Valóság, 2002/11; VÁRDY Béla – VÁRDY-HUSZÁR Ágnes: *Magyarok a Gulag rabszolgatáboráiban*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2007, 362.

15 LÉBER-SOMOGYVÁRY Mária – SOMOGYVÁRY Vilmos: *Ahol én voltam, ott nem voltak hősök – Női gulag – szovjet hadifogság*, Auktor Kiadó, Budapest, 2003, 123; MÉSZÁROS Sándorné: *Elrabolt éveim a Gulágon*, Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2005, 128H. ÖRKÉNYI Ilona: *A tarcali káplán sírhantja*.

16 APPLEBAUM, Anne: *Gulág 1–2*, Európa kiadó, Budapest, 2005.

17 STARK Tamás: *Magyar nők a Gulágon*, História, 1993/3. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-03/ch04.html> Utolsó letöltés: 2016. augusztus 24.

18 KORMOS: *A végtelen...*, i. m.

19 Uo., 8.

20 BENKŐ Levente: *Amiről a levéltári iratkilométerek nem beszélnek*, Művelődés, Kolozsvár, 2013/10. <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=1462>. Utolsó letöltés: 2016. március 25.

21 KORMOS: *A végtelen...*, i. m., 33.

22 Uo., 19–20.

23 Csatlós Gizella visszaemlékezése. Uo., 20.

24 Uo., 55.

25 Uo., 11.

26 Uo.

27 Kürti Sándorné visszaemlékezése. Uo., 12.